

О. Я. Савченко

Літературне **ЧИТАННЯ**

4 клас

**Підручник
для загальноосвітніх навчальних закладів**

**Київ
Видавничий дім «Освіта»
2015**

МІЙ ДРУЖЕ!

На уроках літературного читання в попередніх класах ти ознайомився з творчістю багатьох українських і зарубіжних письменників. У цій книзі прочитаєш твори вже відомих тобі авторів, а також відкриєш для себе нові імена, нові жанри усної народної творчості.

Працюючи з підручником, пригадаєш і повториш найважливіше з того, що вивчив раніше.

У разі потреби звертайся до «**Короткого словничка читача**», уміщеного наприкінці підручника.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- зверни увагу
- прочитай правильно
- прочитай, подумай
- **уживай у своєму мовленні**
- роз'єднай слова і прочитай
- завдання на вибір
- зіграймо виставу

Малюнки Марини Крюченко

- Розглянь уважно обкладинку. Що на ній написано? Що зображено?
- Що вміщено на форзацах? Вони відрізняються від знайомих тобі мандрівок Читай-містом, адже 4 клас — особливий.
- Знайди і проглянь зміст книги. Чи звернув увагу на нові жанри, нові прізвища?
- Який розділ найбільший? Кому він присвячений?
- Яке диво-дерево відкриває кожен розділ?
- Знайди умовні позначення. Чи всі тобі зрозумілі?

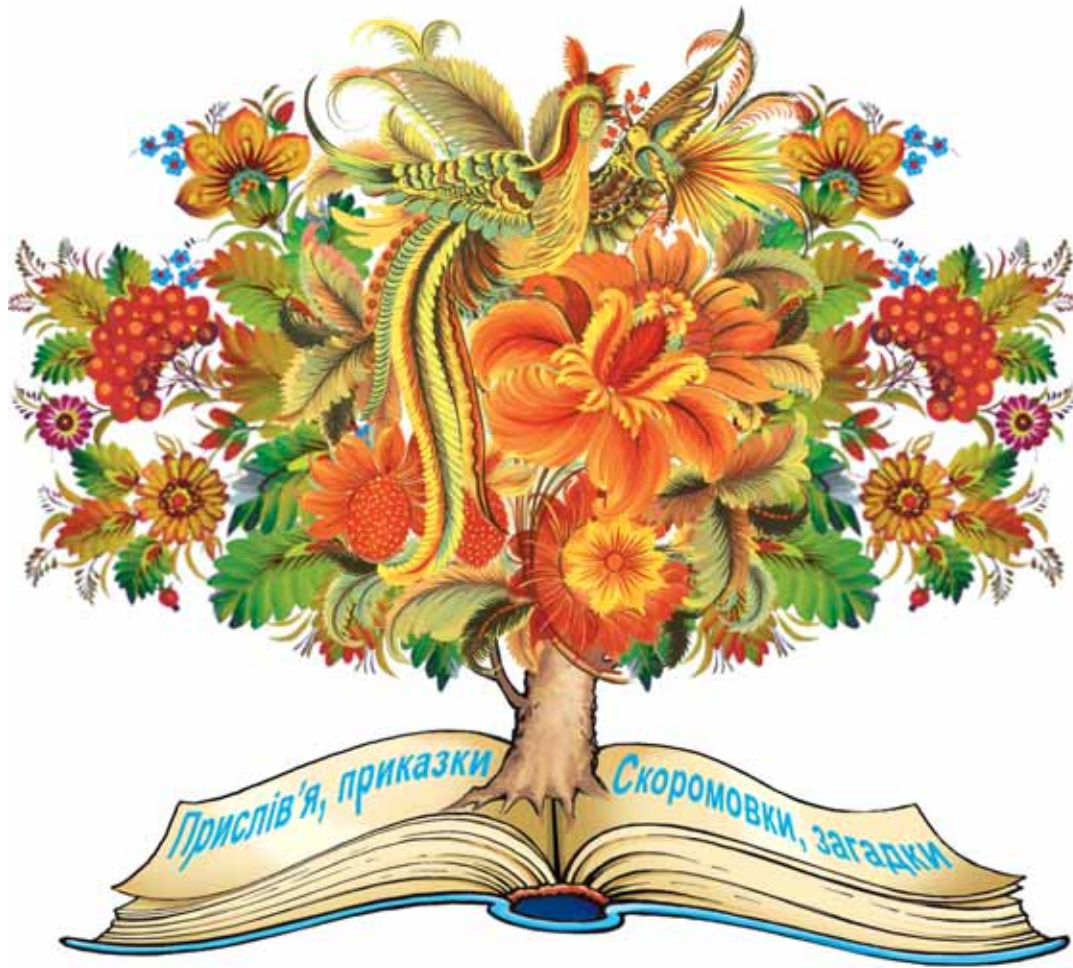
У книги люди, наче бджоли в соти,
знесли сяйливий, чародійний мед.

Дмитро Павличко

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ. ІЗ СКАРБНИЦІ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Ти вже знаєш, що з давніх-давен, ще коли не було писемності, люди складали казки, колиськові, загадки, прислів'я...

Ці твори передавалися із вуст в уста, тому їх об'єднали назвою **усна народна творчість**. Це спільне надбання багатьох поколінь.

Переходячи від одного оповідача до іншого, твори зазнавали значних змін, хоч основна думка не змінювалася.

Письменники, учені збирали і записували народні казки, прислів'я, пісні, дотепні влучні вислови. Завдяки цьому усна народна творчість дійшла до нашого часу.

Цілющих, заповідану, літочіслення, минувшину.

За Софією Грицюю

НАШІ ДЖЕРЕЛА

І пісня, і казка, і потішка, приказка та прислів'я — неминуче повертають нас до цілющих джерел землі, учать берегти навколишній світ — нашу домівку, природу, черпати радість від сонця, квітів, лісу й поля, шанувати свій рід.

Ти хочеш знати, як жили, про що мріяли твої предки — читай міфи, легенди, перекази, історичні пісні та думи.

Ти любиш фантазувати, переноситися уявою в незвичайні світи — читай казки. Вони вчитимуть тебе любити добро і боротися з кривдою, злом.

Бери на щастя в довгу життєву дорогу мудрість народну, заповідану нам дідами й прадідами. Бережи це багатство, бо стає його все менше, як чистих річок, як зелених галявин і синіх озер на землі.

З усної народної творчості ми зможемо дізнатися й краще зрозуміти особливості літочіслення¹ народів, їхніх вірувань. Чому, наприклад, у зимових колядках співається про весняних ластівок, чому дерево в більшості народів вважається священним, чому люди стрибали через вогонь під час святкування Купала.

Як народні інструменти, музика служили спілкуванню древніх, чому пісня має таку силу об'єднувати людей...

Ще багато-багато «чому» і «як»...

1. Прослухайте текст.
2. Про що можна дізнатися, читаючи казки й легенди? Прочитайте про це в тексті.
3. Чого навчають народні казки?
4. На які «чому» і «як» можна знайти відповіді, читаючи твори усної народної творчості?
5. **Поміркуйте разом:** про які джерела говорить автор? До чого закликає читачів?

¹ *Літочіслення* — система відліку й обчислення великих проміжків історичного часу.

ПОБУТОВІ КАЗКИ

Казка — наша улюблениця, адже в ній стільки цікавого! У 2-му класі ти читав казки про тварин, у 3-му — чарівні.

У цьому розділі ти прочитаєш **побутову казку**. Її герої живуть і діють в обставинах, близьких до справжнього життя. Але, потрапляючи у вигадані ситуації, вони виявляють надзвичайні якості — позитивні або негативні, дивовижний розум, небачену хоробрість, нечужану жадібність, мстивість.

У казках завжди перемагають бідні, скривджені, але чесні, розумні та працьовиті герої. Розповідаючи про це, народ ніби говорить, як треба жити насправді, до чого прагнути.

Схотілося, ізласка́вився, повідга́дувала, журі́ться, гринджо́ли, прицьку́йте, поздорóвкала́сь, рунду́к.

МУДРА ДІВЧИНА

Українська народна казка

Поміркуйте, про що може розповісти казка з такою назвою.

Було собі два брати́ — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласка́вився¹ над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, і каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Бра́те! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив, як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному шкода стало своєї праці, не схотів віддавати. Пішли вони позива́тися² до пана.

¹ *Ізласка́вився* — виявив співчуття.

² *Позива́тися* — судітися.

Прийшли до пана. А па́нові, ма́бу́ть, не схотілося роздумувати, хто з них пра́вий, а хто ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що є у світі ситні́ш, прудкі́ш, милі́ш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

— От дурниця, а не загадка! Що ж є ситні́ш над панські кабани, прудкі́ш над панські хорті́, а милі́ш над гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дóчко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно і є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що є у світі ситні́ш, прудкі́ш, милі́ш над усе?

— Е, тату, ситні́ш над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкі́ш над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а милі́ш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба? — каже батько. — Адже й справді так! Так же я й па́нові казатиму.

Дру́гого дня приходять обі́два брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

— Ситні́ш, пане, над усе — ваші кабани, а прудкі́ш над усе — ваші хорти, а милі́ш над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого:

— Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіш що на світі?

— Прудкіш, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліш? — питає він.

— А миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчат, вигодувала, і щоб твоя дочка спекла їх на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дб́чко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчат, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, нехай він виоре землю, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скошив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитися з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси своїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й вітче полотно́. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала полотно.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й

покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так. І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату, — все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла ґринджо́ли¹, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана у двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицьку́йте² її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила зайця. Собаки погналися за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана у світлицю, поздоровкалася та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець. — Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рунду́к³ та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

¹ Ґринджо́ли — сани.

² Прицькува́ти — натравити собаками.

³ Рунду́к — ґанок.

— Та отчого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша¹, — один каже.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня, — моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й кобил: до якої лоша побіжить, — та й привела.

От привели, поставили запряжених кобил, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому бігти, — взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

¹ Привела лоша́ — народила.

1. Назви дійових осіб казки. Чому багатий брат захотів забрати в бідного корову?
2. Проглянь казку. Скільки загадок відгадала Маруся?
3. Знайди і прочитай частини тексту, де йдеться про кожну загадку.
4. Якою перед нами постає дівчина? А пан? Що схвалюється, а що засуджується в цій казці?
5. **Попрацюйте разом!** Які епізоди з казки зображено на малюнках? Хто головний персонаж твору?
6. Знайдіть у казці зачин, основну частину і кінцівку.

ПРИТЧІ

Притча — невелике усне оповідання повчального характеру про якусь життєву пригоду. Вона утверджує перемогу добра, справедливості.

БЕЗ ТРУДА НЕМА ПЛОДА

Народна притча

Якось один чоловік похачував вовка хлібом.

— Ну й смачний! — похвалив вовк. А далі питає:

— А де ти його взяв?

— Та де взяв! Землю виорав...

— І все?

— Ні, потім посіяв жито...

— І вже маєш хліб?

— Та ні, — каже чоловік. — Почекав, поки жито зійшло, виросло, поспіло. Потім я його вижав, змолотив, намолов борошна, змісив тісто й аж тоді напик буханців.

— Що смачний хліб, то смачний, — сказав вовк. — Та скільки ж коло нього походити треба!

— Твоя правда, — сказав чоловік. — Клопоту багато. Але без труда нема плода.

1. Що послужило заголовком притчі? Як ти його розумієш?
2. Чиї слова слід читати нетерпляче, а чиї — повільно, повчально?

Розіграйте сценку за прочитаним.

У ПРИГОДІ

Народна притча

Пішов раз лев на лóви й зустрів мишку. Хотів її з'їсти, вже й лапою надушив. А мишка й каже йому:

— Ой, лéве, могутній владáрю! Не їж мене, змилуйся наді мною, бідною, маленькою мишкою! Я тобі за те в пригоді стану!

Засміявся лев:

— Ти мені в пригоді станеш? Якась нещасна мишка — мені, царéві над звірями, у пригоді можеш стати? У якій же це пригоді?

— А хто може теє знати, — каже мишка. — Тільки благаю я тебе — зглянься¹ наді мною!..

Зглянувся лев, пустив мишку. Подякувала вона й побігла швиденько до своєї нірки.

Коли це, за яким часом, попався лев у тенéта². Б'ється, сердешний, борсається в тенетах, нічо́го не зробить — ще гірше заплутався в сітку. Аж де не взялась мишка — одну петельку перегризла, другу... Як заходíлася³, то таку дірку в тенетах зробила, що й лев виліз! Тоді мишка й каже левові:

— А що, бачиш, і я, маленька мишка, тобі в пригоді стала!

— Бачу, — каже лев, — віддячила ти мені й навчила мене! Спасибі тобі. Я бачу, що добро, зроблене комусь, сторіцею⁴ повертається.

Записала Олена Пчілка

¹ Зглянься — змилуйся.

² Тенéта — сітка для ловлі звірів, птахів.

³ Заходíлася — почала швидко робити.

⁴ Сторіцею — у багато разів більше.

1. Прочитай притчу мовчки. Де зустрілися лев з мишкою? Чому лев не повірив мишці?
2. **Попрацюйте разом!** Знайдіть речення, у якому висловлено головну думку. Пригадайте твори, подібні до прочитаного за головною думкою.

НАРОДНІ ЛЕГЕНДИ

Народні легенди — це невеликі за обсягом твори-розповіді. У них відбилися народні уявлення про виникнення рослин, звірів, птахів, походження імен людей, назв річок, озер, окремих місцевостей, про події минулого та видатних історичних діячів.

ХЛІБ І ЗОЛОТО

Коли ще в Галичі¹ жив король Данило, він мав такого майстра, що робив йому гроші. Той майстер у золоті купався, але волі не мав. Король Данило сам відкривав ту касу, де працював той майстер, замикав його і випускав власноручно, коли треба було майстрові кудись вийти. Він лише один знав про все багатство короля, той майстер.

І так розжився, що не розумів, як так голодним бути. Та й одного разу каже королеві:

— Золото — цар.

А Данило поправляє його:

— Ні, чоловіче, хліб — усьому голова.

— Ні, золото і срібло.

Так вони сперечалися, що король обернувся та й пішов геть з майстерні. А другого дня бачить король Данило золотий напис на стіні: «*Хліб — болото, а всьому голова — срібло й золото*».

Пам'ятник королю Данилу в Галичі

¹ *Галич* — у давні часи столиця Галицького королівства, зараз — місто в Івано-Франківській області.

Данило нічого не сказав. Але другого дня зранку привів майстра, замкнув його; а тут вістові прилітають — ворог іде. Данило зібрав дружину¹, вирушають у похід. Поїхав, а про майстра забув, що замкнений. А король видав такий наказ, що ніхто не сміє до каси підходити, інакше смерть.

Минуло кілька місяців. Данило з військом повертається додому, чекає від майстра-золотаря дарунка за перемогу, а того нема. І тут згадав. Зіскакує з коня, біжить до каси, відмикає, а на купі золота — лиш кістяк з майстра, а на стіні золотом написано:

«*Срібло, золото — то болото, а хліб — цар*».

Отак життя навчило...

1. Коли і де відбувалася подія, про яку народ склав легенду?
2. Поясни значення слів короля Данила: «*Хліб — усьому голова*».
3. Чому загинув майстер?
4. Як би ти визначив головну думку легенди?

Прочитай думку короля Данила про хліб, щоразу змінюючи місце логічного наголосу.

МІСТО СМІЛА

Колись Сміла була в руках у польських панів. Володіли нею Любомірські, Потюцькі й інші вельможі. Козакі невпинно вели з ними війну за місто. Важкі були битви. Багато разів брали вони смілянський замок, і кожного разу поляки відбирали його назад.

Козаки почали вже занепадати духом. Та ось до них у табір прийшла незнайома жінка-козачка. Молода, красива й відважна. Вона виступила із закликом продовжувати боротьбу з поневоблювачами краю:

— Що ви за лицарі, що не можете витурити якихось зайд², що прийшли на землю, политу кров'ю і потом, засіяну кістками наших славних предків! Нехай ганьба впаде на голови малодушних!

¹ *Дружина* — військовий загін короля.

² *Зайди* — тут: прибуду; люди, які прибули звідкись.

І полум'яна українка кинулась на приступ фортеці. Козаки всі як один — за нею. Після короткої кривавої сутички за́мок був узятий.

З того часу і почали називати це місто Сміла на честь сміливої козачки, ім'я якої так і залишилося невідомим.

1. Прочитай мовчки. Про які часи ця легенда? Хто її героїня?
2. Як люди увічнили пам'ять про відважну козачку?
3. Чи знаєш ти, звідки походить назва твого рідного міста або села? Розкажи про це у класі.

НАРОДНІ ПІСНІ

Справжнім скарбом українського народу, його душею є **народні пісні**. У них оспівують найважливіше для кожної людини: чесну працю, почуття любові, жалю, страждання, героїчні вчинки, народні звичаї, обряди.

Прочитайте вголос давні українські народні пісні.

Дотримуйтесь наспівної інтонації, намагайтесь передати почуття, настрої твору.

СТОЇТЬ ЯВІР НАД ВОДОЮ

Українська народна пісня

Стоїть явір над водою, в воду похилився, на козака пригóдонька: козак зажурився.	Не хилися, яворóнку, ще ж ти зелененький. Не журися, козачéнку, ще ж ти молоденький!
---	---

Не рад явір хилитися —
вода корінь миє!
Не рад козак журитися,
та сёрденько ниє.

Герб¹
міста Сміли

¹ Герб — символічний знак держави, міста, роду чи окремої особи.

Ой поїхав з України
козак молодéнький —
оріхове сидéлечко,
ще й кінь вороненький.

Ой поїхав на чужіну
та там і загинув,
свою рідну Україну
навіки покинув.

Звелів собі насипати
високу могилу,
звелів собі посадити
червону калину:

«Будуть пташки прилітати,
калиноньку їсти,
будуть мені приносити
з України вісті!»

Амвросій Ждáха.
Листівка
з ілюстрацією до пісні
«Стоїть явір над водою»

1. Про які часи ця пісня? Хто її герой? Що в ній оспівується?
2. Які рослини-символи українського народу згадуються в пісні?
3. Які почуття слід передати, читаючи прохання козака?
4. **Поміркуйте разом!** Чому в пісні багато слів із зменшувально-пестливими суфіксами?
5. Розгляньте старовинну листівку. Яким зображено козака? Із чого видно, що *кінь вороненький* — його бойовий товариш?

КОТИВСЯ ВІНОЧОК ПО ПОЛЮ

Українська народна пісня

Котився віночок по полю,
да просився жéнчиків¹ додому:
«Ой додому, женчики, ходіте,
да мене у стодóлу² візьміте.

¹ Жéнчики — женці.

² Стодóла — будівля для зберігання снопів, сіна.

Нехай же я в stodолі спочину,
а восені знову на поле вилину.

Бо дрібного дощуку напився,
вже ж я буйних вітриків начувся,
вже ж я од сонечка напiкся,
од ясного місяця насвітився,
на ясній зіроньки надивився».

1. Як ти думаєш, про яку працю селян розповідає ця пісня?
2. Що засвідчують пестливі, ласкаві слова пісні?
3. Підготуйся її прочитати з відповідною інтонацією.
4. Які народні пісні співають у твоїй родині? Розкажи про це у класі.

НАРОДНІ УСМІШКИ

Народні усмішки — невеликі за розміром дотепні гумористичні твори, у яких висміюються негативні явища людського життя.

Чимало влучних, цікавих народних усмішок зібрав славетний український письменник і педагог **Борис ГРІНЧЕНКО** (1863–1910). Він відомий як автор словника української мови, читанки «Рідне слово», «Української граматики», за якими вчилася не одне покоління дітей. Прочитай народні усмішки, записані Борисом Грінченком.

Пам'ятник
Борисові Грінченку
в Києві

ШВАЧКА

- Шиєш, дівонько?
- Шию.
- А поротимеш скоро?
- Ось тільки ниточку дошию.

СИН ТА МАТИ

- Сину, піди стовчи жита на кашу!
- Ох, мамо, дуже спина заболіла!
- Сину, іди снідати кашу!
- А де ж це, мамо, ложка велика?

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Ти вже знаєш, що **прислів'я** — це короткі влучні повчальні вислови, часто римовані, у яких передано життєвий досвід народу. Недарма про них говорять: «Прислів'я вчить, як на світі жить», бо вони навчають доброго, розумного і застерігають від лихого та дурного.

Приказки — образні влучні вислови, часто римовані, близькі до прислів'я, але без повчального змісту. Наприклад, *до завірюхи треба кожуха; грудень рік кінчає — зиму починає; весна ледачого не любить*.

Прочитайте і поміркуйте, якій темі присвячені прислів'я кожної групи. Що в них схвалюється і що засуджується?

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПРИСЛІВ'Я

Нащо й клад, якщо в сім'ї лад.
На сонці тепло, а біля матері добре.
Птах радіє весні, а дитя — матері.
Яке коріння, таке і насіння.
Усяка пташка своє гніздо має.

* * *

Усяк правду знає, та не всяк про неї дбає.
Заздрощі добра не навчать.
Хліб-сіль їж, а правду ріж!
Згода будує, а незгода руйнує.
Берися дружно — не буде сутужно.
За праве діло стій сміло.
Не лише силою треба боротись, а й умінням.

* * *

Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.
Очам страшно, а руки зроблять.
Без діла сидіти, то можна одуріти.
Хто дбає, той і має.
Що вмiти, того за поясом не носити.
Як хочеш шити, то перш вузлика зав'яжи.
Землю красить сонце, а людину праця.

Будьте дослідниками! Знайдіть у збірках прислів'я про ставлення людей до знань, природи та інших людей.

Попрацюйте в парі! Пригадайте випадок із життя, який стосується одного з прислів'їв.

Вивчи напам'ять кілька прислів'їв.

ПРИСЛІВ'Я НАРОДІВ СВІТУ

Пташці — воля, а людині — мир.

(Білоруське прислів'я)

Не зривай незрілі плоди: дозріють — самі впадуть.

(Грузинське прислів'я)

Коли не вміють писати, говорять, що перо погане.

(Єврейське прислів'я)

Те, що можна зробити сьогодні, не відкладай на завтра.

(Німецьке прислів'я)

І з малої хмари буває сильний дощ.

(Польське прислів'я)

Краще синиця в руках, як журавель у небі.

(Російське прислів'я)

Відомим збирачем російських народних прислів'їв і приказок був **Володимир ДАЛЬ** (1801–1872). Майже двадцять років він жив в Україні, любив свою батьківщину — Луганськ. Підписував Володимир Іванович свої праці «Казак Луганский». На обкладинці його книжки є запис: «Приказка — квіточка, а прислів'я — ягідка». Як точно підмічено подібність і відмінність цих зернят народної мудрості!

Пам'ятник
Володимирі Далу в Луганську

СКОРОМÓВКИ

Скоромóвки — жартівливі вислови, складені зі слів, важких для швидкого читання. Інколи скоромовку ще називають **чистомóвкою**. А чому, як ти думаєш?

Запам'ятай! Скоромовку слід спочатку прочитати мовчки, потім — уголос повільно, а далі — усе швидше і швидше.

Навчися читати подані скоромовки. Це не відразу тобі вдалося? Так, адже скоромовки ще називають **спотикáнками**.

* * *

Зелен в'яз високий виріс. Та зважай же, в'язолазе,
В'язола́з на в'яза виліз. не скрути ж на в'язі в'язи!

- У нашого діда капелю́х не по-капелюхівськи.
- Усіх скоромовок не перескоромóвиш, не переві́скоромовиш.
- У нас надворі погода розмокропогóдилася.

Будьте дослідниками! Проаналізуйте зміст скоромовок. Зверніть увагу, як вони побудовані. Чи є в кожній споріднені слова?

Які зі слів, що є в прочитаних скоромовках, у звичайному мовленні не використовуються?

ЗАГÁДКИ

У народних загадках відбито тривалі спостереження людей за природними явищами та побутом. У них коротко й образно описуються якісь предмети, події, явища, які треба розпізнати за суттєвими ознаками. Часто загадки мають форму питального речення, у якому римуються слова.

Розгадування вимагає кмітливості, адже відга́дка прихована. З давніх-давен відгадуванню загадок люди надавали великого значення, бо вони розвивають уважність, мислення.

Пригадай, у яких народних казках йдеться про випрóбування героїв через відгадування загадок.

- Що росте без кореня?
- Що біжить без повода?
- Один баранець пасе тисячу овець.
- Чорна корова весь світ поборола.
- На долину, на поділ ліг великий сивий віл.
Надійде теля червоне — і того вола прогоне.
- Стоїть пані, чепуриться, бо вдягла сорочок триста.
- Що без леза та без зуба розтина міцного дуба?
- Рукавом махнув — дерева нагнув.
- Мене просять і чекають, а як покажуть — утікають.
- Під землею птиця кублбó звила і яєць нанесла.

Вивчи напам'ять 4–5 загадок.

МОВА МОЯ

Мова моя — мов дівчинка у віночку,
йде полем, іде лугом,
терновими стежками йде.

Мова моя — мов ластівка,
летить горою, летить долом,
провіщає мені ясен-день.

Мова моя — немов Берегиня,
що на кожне своє дитячко
дихає і тремтить.

Мова моя — БУЛА! БУДЕ! А нині
я терни в стежках визбірюю,
щоб їй було легше ходити...

Поміркуйте разом! Із чим поетеса порівнює рідну мову?
Що означають ці порівняння? Яке ставлення до рідної мови вони утверджують?

Галина Кірпа

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Пригадай назву розділу. Які види творів ти прочитав?
- Що створив письменник Борис Грінченко?
- Який гостинець мудра дівчина принесла панові:
а) курочку; б) горобця; в) гуску?
- Назвою якого твору є прислів'я?

Розумію, можу пояснити...

- Що об'єднує твори, подані в цьому розділі?
- Що оспівується в народних піснях?
- Чому прислів'я вчить як на світі жить?
- Чому дівчині Марусі вдалося розгадати всі загадки?

Умію...

- Пояснити, чим казка «Мудра дівчина» відрізняється від легенди «Місто Сміла».
- Визначити у притчі «У пригоді» зачин, основну частину, кінцівку.
- Навести приклади, хто в прочитаних творах головний персонаж, а хто — другорядний.
- Правильно розказати напам'ять вивчені прислів'я і скоромовки (на вибір).

Виявляю ставлення, почуття...

- Чи погоджуєшся з тим, що і від малої мурашки може бути велика користь?
- Про яких ще народних героїв тобі хотілося б дізнатися?
- Які терни щодо мови має на увазі поетеса Галина Кирпа? Як їх можна визбирати?
- Із чим ти можеш порівняти рідну мову?

РОЗДІЛ ДРУГИЙ. ЩО БУЛО НА ПОЧАТКУ СВІТУ...

Ще з прадавніх часів наші предки прагнули зрозуміти, як виникли земля, небо, вода, хто створив людей, тварин, рослини. Вони склали розповіді, у яких відображались уявлення людей про грізний, незрозумілий світ, богів, духів, явища, від яких залежало їхнє життя.

Минали століття. Ці старовинні оповіді, що передавалися із уст в уста, почали називати **міфами** (з грецької — «слово, переказ»).

Із часом письменники їх записали і переказали як твори усної народної творчості.

У змісті міфів різних народів є чимало схожого, адже в них відображено уявлення людей про богів, духів, створення світу, героїчні подвиги, про те, як виникали ремесла, міста.

Стародавній Єгипет — один із найдавніших на Землі осередків культури і науки. Його величні пам'ятки — піраміди та храми — відомі всьому світу. Уявлення стародавніх єгиптян про створення світу, про богів та їхні діяння, міфічні вірування збереглися в текстах, вибитих на стінах гробниць і храмів, записаних на сувоях папірусу.

Припущення, попереднього, безберезних.

СТВОРЕННЯ СВІТУ

У єгипетських міфах є кілька здогадок про походження світу. Одна з них така.

Коли не було ні землі, ні неба, Всесвіт нагадував безмежний океан води. Отой водяний хаос мав ім'я Нун. Він і був першим прадавнім богом — батьком богів.

Якось із глибин Нуна на світ вийшли боги, яким судилося створити землю, небо, тварин та рослини. І першим із цих богів було Сонце, яке зіграло холодний світ і дало йому життя.

Інше припущення щодо походження світу дещо відрізняється від попереднього.

Спочатку серед первісних вод безмежного океану з'явився пагорб. Тобу єдиний клаптик землі посеред безбережних вод, які невідомо звідки витікали і невідомо кудитекли.

І от якось на цьому пагорбі розкрилася дивовижна квітка лотоса¹. Коли вона розтулила свої пелюстки, виявилось, що там було сховане мале дитя, якому судилося стати богом на ім'я Ра. Від дитини й справді йшло таке сліпуче сяйво, що Всесвіт, який досі перебував у пільмі, враз освітився й ожив.

¹ *Лотос* — водяна трав'яниста рослина, схожа на латаття; має великі, дуже гарні квітки.

Є ще один міф, у якому по-іншому розповідається про походження світу. Сонце — початок життя у Всесвіті — вийшло з яйця, що його зніс птах «великий Гоготун» на пагорбі, який піднявся з водяного хаосу.

Зрештою, в усіх випадках творцем світу єгиптяни вважали бога-Сонця.

1. Розкажи, які здогадки про походження світу описано в міфах.
2. Які власні назви є в тексті? Що вони означають?
3. Кого єгиптяни вважали творцем світу?
4. Які нові слова поповнили твій словник?

У **слов'янських народів**, до яких належать й українці, теж були міфи. У них відображались уявлення наших предків про походження світу, діяння богів, вірування людей. Прочитай про це.

Дивовіжні, корінні, давнішим, християнство, найдавнішими, божественний.

Ольга Бондарук

МІФИ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДЕЙ

В усних творах слов'янських народів зберігся погляд дуже давніх людей на те, як було створено світ.

Ще до початку світу, коли не було ні неба, ні землі, а самé лише синє море, то *посеред того моря стояло велике дерево*, що його різні слов'янські народи називали по-різному: дубом, явором, сосною, березою, яблунею та інше.

На тому дереві була золота кора, перлова роса, і сиділи на ньому дивовижні птахи. Дехто каже, що то були два голуби, а дехто — що сивий сокіл. Серед гілля того дерева роїлися бджоли, у його корінні жили всілякі тварини, на гілках знайшли притулок птахи.

Таке дерево, що існувало до початку світу, в міфології називається *світовим*. А найголовніші істоти на ньому —

два голуби і сивий сокіл. То не просто птиці. Це втілені у пташину подобу боги, які створили світ — заснували небо із сонцем, місяцем і зорями з синього та золотого каміння, а землю — із дрібного піску.

А ще давнішим є уявлення праслов'ян *про світове яйце*, з якого постає Всесвіт, або *Бог-Творець*, якому належить створити землю і все на ній... Недаремно деякі слов'янські племена вважали яйце символом життя. У християнстві й сьогодні яйце — головний символ Великоднього свята. Погляньте на українські великодні писанки. Ви бачите на них не тільки дивовижні візерунки, які за найдавнішими уявленнями мали магічну силу, але й зображення сонця, місяця, зірок, світового дерева, небесних оленів, коней, птахів та інше.

А звідки взялися на землі люди?

Найдавніші міфи твердять, що людей розмножила по світу птиця. Ота первісна птиця — *Першоптах* — голуб чи сокіл, як кажуть народні легенди.

Як же це відбулося?

Постала земля серед води, та покрилася вона деревами і травою. Але сумним був світ без людського гомону. І тоді Першоптах, що мав у собі божественний вогонь, здатний запалити живу душу, злетів над лісом і вдарив блискавкою в сухий пенюк, що стримів на галявині. З того пенюка постало тіло першого чоловіка, а з вогню Птаха-Бога — безсмертна людська душа.

За іншими легендами, тіло першочоловіка зробив Бог із глини. Однак глина — мертвий матеріал, і, щоб оживити людину, Творець схилився до неї й просто в уста вдихнув безсмертну душу.

Вікторія Ковальчук.
Український всесвіт

1. Послухайте текст. Які слова, речення були незрозумілими?
2. Знайдіть і прочитайте, яким, за уявленням слов'ян, було світове дерево. Як його називали?
3. Якими були уявлення про світове яйце? Яким символом є зараз яйце у християн?
4. Що розповідається в міфах праслов'ян про появу людей на Землі?
5. Поставте запитання до прочитаного.

 Особливо цікавими для людства є міфи **Стародавньої Греції**, які мали великий вплив на розвиток культури народів усього світу. Імена богів, історії їхнього життя, дивовижні пригоди героїв дійшли до нас крізь тисячоліття.

Прочитай один із давньогрецьких міфів.

 Різьбяр, зіштовхнўв, критських, афінянинові, Ікарійським, зненáцька, відчайдушно.

ДЕДА́Л ТА ІКА́Р

Колись, за сивої давнини, в Афінах¹ жив великий митець, різьбяр і будівничий Дедал, нащадок царського роду.

Учнем Дедала став його не́біж Та́лос, ще підліток, але такий тямущий і здібний, що сам Дедал чудувався, як швидко хлопець од нього все переймає і сам уже створює дивовижні речі.

Одного разу, гуляючи з Дедалом по Акрóполю, Талос спіткнувся і впав з висоти. У його смерті афіняни звинуватили Дедала, мовляв, той із заздрощів надумав позбутися свого учня і сам зіштовхнўв його вниз. І афінський люд засудив митця до вигна́ння.

Кинув Дедал напризволя́ще свою майстерню і недовершену роботу, сів на корабель, довго плив і нарешті дістався до острова Крит. Царював там Мінос, чоловік розумний і владний. Він щиро зрадів Дедалові, бо слава митця давно вже досягла критських берегів.

¹ *Афіни* — столиця стародавньої та сучасної Греції.

Цар Мінос одразу запросив до себе Дедала, загадав йому багато роботи, був щедрий і спершу навіть ласкавий. Він одружив Дедала з гарною критянкою, і та народила афінянинові сина Ікара. Та митець тяжко сумував за батьківщиною і почувався на Криті рабом.

Минали роки, а Дедал ніяк не міг забути далекої батьківщини. Дружина його померла, і тоді він надумав будь-що дістатись із сином до Афін. Митець знав, що Мінос ніколи його не відпустить і що ніхто, боячись царського гніву, не допоможе йому втекти, а варта впіймає і приведе назад до палацу.

Якось сидів Дедал на березі моря, журно дивився на білих чайок, що кружляли над хвилями, і раптом йому саянула смілива думка: «Нехай Мінос закрив мені путь через море, нехай він усім володіє — і водою, і землею, але небо — не його володіння, небо вільне! Треба навчитися літати у птахів!»

Тепер увесь вільний час Дедал робив із пташиного пір'я великі крила. Насамперед він ладнав одну до одної малесенькі пір'їни, а тоді брав довші й довші. Потім міцно стягував їх мотузком, клеїв воском і вигинав, щоб були як у справжнього птаха.

Нарешті крила були готові, великі — Дедалові, трохи менші — Ікару. Митець прикріпив свої до спини й до рук, змахнув ними і легко знявся в повітря. Покружлявши, він опустився на землю і став повчати Ікара:

— Не можна підійматися дуже вісоко, синку, бо сонце там палюче, воно розтопить віск — і пір'я розсиплеться. А низько над морем теж не лети, щоб хвилі не намочили тобі крил. Треба триматися серéдини, запам'ятай це, Ікаре, тільки серéдини. Будь слухняним, не шукай власної дороги, а лети просто за мною.

Потім Дедал прив'язав криласинові довговчивийого літати. Анаступного дня, щойноясне сонцевиринуло здалекихглибинокеану, вонизнялісьубезхмарнублакить.

Ікар спершу слухняно летів за батьком. Почуття лету, дивовижне, незнане, сповнило його душу неймовірною радістю. У захваті Ікар забув за батькову засторогу й полинув вище, ще вище, аж до золотого сонця. Зненацька хлопець відчув, що крила вже не так міцно тримають його, як спершу. Пекуче сонячне проміння розтопило віск, пір'я посипалося додолу, і марно тепер юнак махав уже безкрилими руками.

— Батьку, батьку, я гину! — відчайдушно крикнув Ікар і зник серед зелених морських хвиль.

Не чув того крику Дедал, та, ще раз озирнувшись, не побачив за собою Ікара. Розпачливо кружляв він у повітрі, гукаючи сина, а тоді примітив на хвилях розкидане пір'я. Нещасний батько все зрозумів і мало не збожеволів з горя, та мусив летіти далі, до найближчого берега.

То був чималій острів. Довго блукав по ньому Дедал, поки хвилі прибили до берега юнакове тіло. Убитий горем Дедал поховав тут сина, і відтоді той острів зветься Ікарія, а море довкола люди і досі звать Ікарійським. І цікаво, що втіленням одвічної мрії людства про крила став не розумний, розважний Дедал, знаменитий винахідник, митець, а неслухняний, завзятий хлопець Ікар, який перший відчув радість вільного лету і віддав за це власне життя.

Переказала Катерина Гловацька

1. Ким був Дедал? Як він опинився на острові Крит? Яким ви уявляєте славетного будівничого? Чому митець почувався рабом? Яке відкриття він зробив?
2. Чому загинув Ікар? Як люди зберегли пам'ять про нього?
3. Хто читає уважніше? Прогляньте текст: скільки разів у ньому трапляються слова *Крит* та *Ікар*.

Дізнайтесь, у яких ще творах йдеться про мрію людини літати, немов птах.

ЯК ЩЕ НЕ БУЛО ПОЧАТКУ СВІТА...

Українська народна обрядова пісня

Як ще не було початку світа,
то ще не було ні неба, ні землі,
а лишень було широке море,
а на тім морі явір зелений.
На тім яворі три голубочки,
три голубочки раду радили:
— Як би ми, браття, світ поставили?
Ой ходім, браття, аж на дно моря
та там добудемо дрібного піску,
той пісок дрібний посієм всюди,
та встане з него свята землиця,
та буде тамки золотий камінь,
з того каміння то буде сонце,
то буде сонце і місяць ясний,
рум'яна зоря й звізди¹ прекрасні.

Маріанна Любас.
Дерево життя

Записала Євгенія Ярошинська

1. Послухайте стародавню пісню. Про яке дерево в ній розповідається?
2. Які пташки радилися? Який світ хотіли поставити?
3. Назвіть ознаки, які вжито до слів *море*, *явір*, *пісок*, *землиця*, *місяць*, *зоря*. Яке ставлення людей до сил природи вони передають?

¹ Звізди — тут: зірки.

Старійшини, Громовёржець, мислівським, обáčнішою, одчайдúшної, уздрівши, рикотіння, двигтїть.

За Сергієм Плачїндою

ГНІВ ПЕРУНА

В одному городїщі на березі річки Тéтерів жив молодий, але вдáтний Мисливець — правнук Слáви¹ й Гúка², нащадок могутніх гúкрів³, найкращий стрілець із лука в усій окрузі.

Під час довгої лютої зими, коли звірі ховалися в лісових хащах, а людей діймав голод, Мисливець ішов на полювання і приносив до свого селища забитого лося чи дикого кабана.

За таке вміння й сміливі вчинки мудрі старійшини-волхві⁴ дозволяли Мисливцеві полювати в Перуновій пущі.

О, се була велика честь для стрільця. Адже в лісі, що належав Перуну — грізному богові блискавки і грому, не дозволялося полювати будь-кому. А жінкам заборонялося навіть ступати в цю пущу. Се тому, що похмурий Громовёржець жив одинакóм, вперто не одружувався після свого невдалого сватання.

Мисливець не зловживав почесним правом полювати в Перуновій пущі. Славний ліцар гострої стріли заходив у володіння Громовержця лише тоді, коли голод насувався на рідне городище.

Так сталося і тієї весни. Затягнулася зима, у людей закінчилися їстівні запаси, і треба було чимось підтримати їх.

— Піду в Перунову пущу і вполюю найбільшого вепра, — сказав Мисливець своїй дружині.

— І я з тобою! — вигукнула вона.

¹ Слáва — тут: перша жінка у світі, праматір людей.

² Гук — тут: перший чоловік у світі, прабатько людей.

³ Гúкри — нащадки Гука.

⁴ Волхві — давньоукраїнські жерці, носії стародавньої української культури.

— Стривай, — сказав їй Мисливець. — Ти забула, що в Перунів ліс жінкам заходить заборонено. Наш Громовержець не любить жінок. І ти знаєш чому...

Щирозасмутилася дружина. Адже була вірним другом Мисливцеві. Дужа, смілива, спритна — вона завжди ходила з ним на полювання. Ботакса мов правностріляла з лука і вміло володіла мисливським мечем.

Жінка була обáčнішою, ніж він, і не раз рятувала Мисливця, коли він, людина одчайдúшної¹ хоробрості, потрапляв у небезпеку. Ось і зараз дружина сполошилася, коли почула, що її чоловік хоче вполювати найбільшого вепра. Тож стала готуватися й собі на полювання. Але Мисливець не взяв її із собою: не можна було порушувати закону, гнівити самого Перуна. Однак дружина дуже переживала за чоловіка, аби він не загинув у двобої з лютим звіром, і вирішила пóтай піти за ним.

Іде Мисливець лісами, а озброєна жінка позаду скрадається, перебігає нечутно від одного дерева до другого. Так вони зайшли в глибину Перунової пущі. Тут почулося грізне рикотіння, від якого аж листя з дерев посипалося. То сунув великий ікластий вепр.

Мисливець хутко вибрав місце під велетенським крилатим дубом. Дружина заховалася за стовбуром цього дуба й визирала з-за нього. Боялася, аби чоловік її не помітив. Та вся увага Мисливця — на вéпрові.

Аж ось страшний звір вийшов на галявину. Великий, як гора. «Вистачить усьому нашому селищу пожитися», — подумав Мисливець. Він — аби роздратувати кабанюру — пустив стрілу йому просто в лоб. Ударила гостра стріла в голову вепрові й відскочила, мов від скелі. Розлютувався звір, уздрівши людину. Наставляючи великі гострі ікла, оскаженіло кинувся на Мисливця.

А стрілець стояв незворушно, затиснувши в обох руках короткого мисливського меча.

¹ Одчайдúшний — безоглядний.

Шалено мчить кабан, аж земля двигить під ним. Насторбжі Мисливець. Усе ближче й ближче вепр. Ось уже лишилося три кроки, два... В останню мить Мисливець спритно відскочив убік, а вепр з розгону всадив ікла в стовбур дуба. І хоробрий Мисливець миттєвим і дужим ударом меча відсік звірові голову.

Та в цю ж мить почувся відчайдушний жіночий зойк. То дружині здалося, що вепр простромив іклами Мисливця. Вона вискочила з-за дуба, кинулася до чоловіка і припала до його грудей. Він був живий, лише кров від вепра бризнула йому на груди.

— Що ти наробила?! — у страхові закричав Мисливець.

Та було вже пізно. Бо Перун усе бачив з небес і вельми розгнівався. Хотів він убити обох, та передумав: шанував таки спритного Мисливця. Тож прогрімів:

— Гаразд. Коли вже так ви любите одне одного, то бути вам довіку в парі!

Змахнув Перун чарівною стрілою, і вмить перетворилися Мисливець та його прекрасна дружина на гострокрилих, стрілохвостих птахів, що злетіли в небо, несучи на біленьких груденятах краплини крові від убитого вепра.

Так з'явилися на світі ластівки.

Відтоді вони ліплять свої гнізда на людських оселях і щось завжди щебечуть людям, ніби хочуть сказати: «Ми ж ваші родичі... Не забувайте цього! Ми колись теж людьми були...»

1. Про які часи йдеться в міфі? Хто його дійові особи? Якими ти їх уявляєш?
2. Чому Мисливець заборонив жінці йти на полювання?
3. Як з'явилися на світі ластівки?
4. Підготуй стислу розповідь за прочитаним.
5. Які нові слова, вислови привернули твою увагу?
6. **Будьте дослідниками!** Знайдіть і прочитайте, як прадавні слов'яни пояснювали походження інших птахів.

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Назві міфи народів про створення світу.
- Які народи вважали творцем світу бога-Сонце?
- У міфах яких народів створення світу пов'язують зі світовим деревом; світовим яйцем; Першоптахом?
- Герої якого міфу піднялися в повітря?

Розумію, можу пояснити...

- Завдяки чому міфи збереглися до наших днів?
- Чому Дедал вирішив зробити пташині крила?
- Чому в міфах різних народів по-різному пояснюється створення світу?
- Чому в міфах трапляються застарілі слова, які зараз рідко вживаються?
- Чим оповідання відрізняються від міфів?

Умію...

- Розказати, як виникли міфи. З якої мови походить слово *міф*?
- Пояснити значення слів *Першоптах*, *Перун*.
- Коротко переказати, про що йдеться в єгипетських міфах про створення світу.

Висловлюю ставлення, почуття...

- Що тебе схвилювало, здивувало в прочитаному?
- Який міф тобі хотілося б розповісти рідним, до якого — зробити малюнок?
- Міфи яких народів світу ти хотів би ще прочитати?
- Що тебе в цій темі зацікавило найбільше? Розкажи.

До палат ішли невпинно
чужоземні посланці,
князь сидів на пишнім троні
з грізним бёрлом¹ у руці.

І, допущені до князя,
низько кланялись послі
і до ніг дарі складали,
що з чужіни принесли.

У Європі честю мали
королі, князі, царі
поріднитись з Ярославом,
побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
вся була в його ділах,
у державнім будівництві,
владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
і народного майна,
не хотів він воювати,
не тягла його війна.

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
всіх своїх синів покликав
і з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
йду я в ліпшу сторону,
але, діти, пам'ятайте
мою заповідь одну:

не сваріться, жійте² в згоді:
тільки мир збере усе,

¹ Бёрло — палиця, оздоблена коштовним камінням і різьбою, символ влади.

² Жійте — тут: живіть.

Ярослав Мудрий

Мозаїки зі станції
метро «Золоті ворота»
у Києві

Софійський собор

а незгода, наче вітер,
все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
йти до спільної мети,
ви, державу зруйнувавши,
подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
що придбали вам батьки,
і тинятиметесь всюди,
як вигнанці й жебракі».

1. Чи зрозуміли ви, у які часи князував Ярослав Мудрий? Що ви можете про нього розказати?
2. У яких рядках сказано про красу і велич стародавнього Києва?
3. Уважно перечитайте заповідь князя сином. Поміркуйте над її змістом. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що слова Ярослава Мудрого є повчальними і для нас, його далеких нащадків?

Артур Орльонов.
Князь Ярослав Мудрий

Що вам відомо про виникнення книг? Як створювалися книжки за стародавніх часів?

Іван Крип'якевич

КНИГИ ЗА КНЯЖИХ ЧАСІВ

При дворах давніх українських князів перебували різні вчені й письменники. Тоді ще не було друкованих книжок. Хто бажав мати в себе книжку, мусив або сам переписувати її, або дати переписувати вченому пісареві. Переписування однієї книги тривало цілі місяці. Писали тоді звичайно не на папері, а на тонкій шкірі, телячій або осялячій. Для писання брали гусяче перо, чорнило робили із сажі. Початкові букви малювали різнобарвними фарбами, майже на кожній сторінці був гарний малюнок. Князі збирали такі рукописи і зберігали їх у своїх бібліотеках...

Найвідомішим ученим за княжих часів був **Нестор Літописець**. Він був монахом Печерського монастиря в Києві. З молодих літ він цікавився минулими часами, збирав давні рукописи, записував перекази про життя слов'янських племен, про перших князів, їх війни і походи. Потім записав все те в одну книгу, що зветься «*Найдавніша Літопись*».

Це — перша історія України.

1. Що нового ти дізнався з тексту про стародавні книжки? Як називалася перша історія України?
2. Стисло перекажи прочитане. Ким був Нестор Літописець?
3. Про що ти хотів би запитати?

Дмитро Білоус

* * *

У назвах міст і сіл слова,
в яких щось рідне, таємниче;
і голос предків ожива
й сьогодні в рідний край нас кличе.
Читай і думай, друже мій,
і не цурайся свого роду.

Земля — це книга, у якій історія твого народу.

1. **Поміркуйте разом!** Який зміст виділеного речення?
2. Чи можете навести приклади з вашої місцевості, які підтверджують цю думку?

Ти вже знайомий з оповіданнями **Алли КОВАЛЬ** про походження слів нашої мови.

Як ти пам'ятаєш, у книжці «**Знайомі незнайомці**» мовознавець розповідає про походження назв сіл, міст, річок України.

Прочитай про одне з найдавніших міст України — **Чернігів**, що надзвичайно багате на історичні пам'ятки.

* * *

Місто **Чернігів** уперше згадується в літописах під 907 роком. З приводу назви міста висловлювалося дуже багато усіляких думок. Почнемо з легенд. Найпоширеніша з них пов'язує назву міста з особою легендарного князя *Чорного*, який нібито правив містом у 7 столітті. Є легенда про княгиню *Чорну*, яка кинулася з терема і розбилась, аби не потрапити до рук загарбників. Ще згадують, ніби слово *Чернігів* звучало колись як *Сернігів* — від слова серна (тоді серни водилися в лісах і було їх багато). Як із *Сернігова* став *Чернігів*, невідомо. Назву міста пробували пов'язати з назвою *Чорна гора*, яка є поблизу, або з назвою *Чорний ліс*.

Була спроба вивести назву міста від імені князя *Черленого* (Червоного), але назва міста існувала задовго до його князювання в Чернігові (1202–1210 рр.). Висловлювалася думка й про те, що ще до появи письма виникло ім'я чи прізвисько *Черніг* або *Чернег*, яке лягло в основу назви міста. Узгодити до кінця всі припущення щодо назви, вважають учені, не вдалося.

Пам'ятний знак на кургані Чорна могила, де похований князь Чорний

тур вихилить із трави лобату голову, наставить роги, пошукає — з ким би його позмагатися силою?

Стелиться степом битий шлях: ним татари-буджакі¹ ходять з Дунаю до Дніпра, а звідти на Дніпро-Славуту. Палять дорогою села, хутори-зимівники, хапають, кого перестрінуть.

Гірко плачуть бідні бранці, йдучи тим ординським шляхом. Розлучить люта неволя дочку з матір'ю, сестру з братом, чоловіка з жоною. Усіх продадуть на ринку татарські мурзи — кого в Туреччину, кого персіянам чи арабам, жменями насипатимуть у глибокі кишені вторговані за ясир золоті цехіни.

А хто ж то скаче шляхом? Може, татарин, приторочивши до сідла сирицю, женеться за якимось бідолохою, що втік з улусу на світанні, коли задрімала сторожа?

Ні, то не татарин, то запорожець скаче. Не з товариством їде, сам-один верстає шлях до Дунаю. Раз по раз стає в стременах, оглядає степ з-під долоні, зсунувши на потилицю шапку. А воно й шапка! Травою підшита, вітром підбита, тільки й того, що шлик є та китиця! І жупан розпанаханий, кризь діри голе тіло світить.

Як є козак Голота, що про нього ото пісню співають:

*Ой там гуля степами козак Голота,
не боїться ні вогня, ні меча, ні третього болота!*

Та запорожцеві байдуже: Голота, то й Голота! Хоч шапка дірява, зате кінь добрий — три дні біжить, не втомиється. Хоч козацька одіж і в дірках, зате зброя справна: і спис є, і рушниця-пищаль за плечима, і гостра шабляка при боці. Ще й важкого молота-келепа до сідла приторочено — ворогів у бою влучати.

Не на гулянку вибравсь козак із Січі аж до Дунаю. На одчай душі скаче в татарську орду — визволяти свого побратима.

¹ *Татари-буджакі* — народ, що сформувався на території Південної Бессарабії (сучасна Одеська область).

На полюванні одбивсь шибайголова¹ од своїх, погнався зопалу за табуном сайгаків — і наче у воду впав. Помчав Голота шукати — тільки шапку козацьку знайшов біля степової могили, на прим'ятій, потолоченій траві. Мабуть, розігнався Максим та й наскочив у степу на татарську засідку.

Місяців зо три й чутки не було, а оце прибила звістка на Січ, що бачили Максима в колодках у місті Кілії, у багатющого мурзі² Гасанбєя. Править за нього мурза тяжкий викуп — три тисячі золотих цехінів. Не буде викупу, казав, продасть бранця, куди сам схоче...

Засідлав коня Голота — й гайда до Кілії. Пропаде Максим, замордують у неволі... Зблота ж узяти ніде!

...А вже ген-ген курять димки на обрії: чи не Кілію видко? Мріють удаліні чорні цятки: то пасуться край міста табуни та отари. Їздять коло них вєрхи чабани в кошлатих кожухах, бігають злющі пси. Час, мабуть, звертати. У тих ординців очі, мов у шулік: хоч і за п'ять верстов угледять гостроверху козацьку шапку.

Скочив із сідла запорожець і повів коня у глибоку долину.

Шумить у долині одвіку не кошена трава, хлюпотить у комишах срібноводе озєрце, а на схилі здоровань дуб розпросторив темні вузлуваті віти. І паша конєві є, й вода — чого ще треба подорожньому!

Пустив на попас коня, а сам поліз-побрався на високого дуба — роздивитися, чи таки ж немає поблизу ординців? Глянув пильно — нікого не видко: тільки табун блукає на обрії...

¹ *Шибайголова* — смілива, відчайдушна людина.

² *Мурза* — тут: багатій, великий пан у східних народів.

І спало тут на думку козакові: а може, пробратися до Кілії з жебрацькою торбою? Пустити очі під лоба, зігнути-ся в три погібелі: «Подайте сліпому-невидющому!» — ходять і в орді старці та каліки за проханим хлібом...

А йому — аби до того Гасанбея добитися, вістежити, чи ще тут Максим, чи не продано його кудись на галери.

Може, й пощастить: чи побачить крадькома, чи знак побратимові дасть. А там — козак не в тім'я битий: щось та прирозуміє!

З такою думкою зліз запорожець із дуба. Глянув на сонце — на обрій хилиться: недалеко й до смерку. Попоїв житньої соломахи з водою і ліг у траву спочити на часину. Незчувсь, як і заснув, поклавши кулак під чубату голову.

Та не так сталося, як гадалося! Спить козак і не знає, що на нього чигає¹ лихо. На своє безголів'я вилазив на дуба: накинув його оком не хто інший, як сам старий мурза Гасанбей. Виїхав мурза по обіді в степ — глянути, як там пасуться його коні та вівці, допильнувати чабанів: чи не пече котрий ніщечком хазяйську овечку, сховавши у байраці.

Та й запримітив — не димок од чабанського вогнища, а козака на дубі, що, не дуже хапаючись, злазив собі по гілках на землю, мов і не в чужому степу виглядав ворога, а сидів на тому дубі на чатах десь у Великому Лузі.

Аж затрусився Гасанбей, як углédів, серце заграло в грудях, мов у молодого. Бач, куди потрапив зухвалий січовік, бач, як вистежує та винюхує! То не втече ж він звідсіля, побіжить за конём, мов собака на прип'оні!

І вже мчить Гасанбей у долину, розважа в думці, як спійма козака живцем, без жалю періщить коня важкою нагайкою.

¹ Чигає — очікує.

Може б, і пропав козак без усякої слави, та почув вірний кінь щось недобре, захропів, тупнув ногою: «Уставай, господарю!».

Схопився Голота мово печений — і всідло. Гаразд, щоконя нерозсідлав. Вискочив з долини — свиснула татарська стріла біля вуха.

— Гей, забродо! — гука мурза, важко зводячи дух. — Де тобі битися з Гасанбеєм. Хоч і сам одягай на шию аркана та біжи за мною на продаж!

Стрепенувся Голота, блиснув очима.

— Спасибі, Гасанбею, що сам до мене прийшов! Тільки ж гляди: ще ти козака в неволю не взяв, а вже й пощитав за нього гроші.

З тим словом намірився та як гримне з пищалі!¹

Заіржав татарський кінь, звалився, мов косою підтятий. Не встиг мурза скочити з сідла — заорав з розгону носом землю. Аж завищав од такої наруги. Як не схопитися на рівні ноги, як не сипоне стрілами!

Вп'ялася одна стріла козакові в щоку, побігла кров цівкою. Вирвав Голота стрілу, жбурнув геть.

— Чуєш, старий! — гукає. — Мабуть, ти між козаками не бував, козацької каші не їв, козацьких звичаїв не знаєш!

Та й кинувся на Гасанбея, одбиваючись од стріл нагайкою.

То не степовий орел каменем упав згори, наглédівши ситого ховрашка поміж ковилою. То козак Голота переїняв мурзу, накинув на шию аркана, зв'язав руки й ноги.

— Якби не Максим, — каже, — була б тобі, вражий сину, з душею розлука! А так — їдьмо на Січ! Візьму з тебе викуп, який сам схочу. Оддаси мого побратима, ще й три сотні невільників з ним. А пручатися будеш — більше заплатиш!

Прив'язав мурзу до коня, сам позаду сів і поїхав степом, співаючи:

*Ой ти ж поле, поле кіліїмське!
Бодай ти літо й зиму зеленіло,
як мене в лихій годині сподобило!*

¹ Пищаль — старовинна вогнепальна зброя, схожа на рушницю.

А козаки щоб довіку гуляли,
хороші мислі мали,
воріженьків під ноги топтали!

1. Чим тебе вразила розповідь? Що було незрозумілим?
2. Де відбувалася описана подія? У які часи?
3. Як описано козака Голоту? Яким ти його уявляєш?
4. Чому він опинився в дунайських степах?
5. Яка на нього чатувала небезпека?
6. Який момент в оповіданні найбільш напружений?
7. Роздивись ілюстрації до твору відомого українського художника Георгія Якутовича на с. 45, 47, 48. А якими ти уявляєш героїв оповідання? Розкажи.
8. **Поміркуйте разом!** Які якості характеру козака виявилися в поєдинку з Гасанбеєм? Що ще ви знаєте про ті часи?
9. Прогляньте оповідання. У якій послідовності розгорталися події? Визначте зачин, основну частину, кінцівку. Складіть план.

Як по-іншому ви б могли назвати козака? Чому?

Прислів'я

- Козацькому роду немає переводу.
- Який рід — такий плід.

Козацький дуб
у Холодному Яру
на Черкащині

Іван Гнатюк

КОЗАЦЬКИЙ ДУБ

Серед поля, де не видно
ані цятки навкругі,
височіє непохитно
дуб, закутаний в сніги.

Як повіє люта хуга —
не сховаєшся ніде,
але дуб, мов козарлюга,
навіть вусом не веде.

Не страшні йому завії,
хоч старий той дуб, як світ.
Кажуть, він тут височіє
не одну вже сотню літ.

І щорік в його гілляках
гайвороння гнізда в'є.
Вріс у землю — і ніяких
завірюх не визнає.

Повідають старожили —
він стоятиме віки,
бо його тут посадили
запорозькі козаки.

Козацький дуб
на острові Хортиця
(м. Запоріжжя)

1. З ким поет порівнює дуб? Які слова засвідчують давнину і силу дуба?
2. Назвіть пари слів, що римуються.

Будьте дослідниками! У кожному краї є знамениті дерева. Може, це — дуб, липа, акація, верба... Про них розповідають легенди, зберігають спогади, їх оспівують у піснях, зображують на картинах.

Чи не зацікавить ваш клас проект: «**Про що можуть розказати дерева — очевидці історичних подій**»?

Марфа Тимченко.
Липа

Понад сто років тому багато українських селян (особливо із Західної України) поїхали в далекі чужі країни шукати роботу. Там, наполегливо і сумлінно працюючи, вони облаштувалися на неосвоєних землях. Минали десятиліття, але українці не забували своєї мови, історії, звичаїв. І зараз у Канаді, Сполучених Штатах Америки, Австралії — скрізь, де живуть наші колишні співвітчизники, їхні діти прагнуть вивчати рідну мову.

Прочитай оповідання **Івана БОДНАРЧУКА** з «Читанки» для дітей-українців, які живуть у Канаді й вивчають українську мову.

НА НОВІЙ ЗЕМЛІ

Діти любили слухати розповіді дядька Андрія про його перші дні в Америці. Старий він уже. У парку чи в оселі зіпреться на палицю, кругом нього діти, а він і починає:

— Мені тоді було вісім років, а тепер вісімдесят вісім, але все це немов учора... Як бачу — мати готувала скриню в дорогу. Складала одягу. Поклала якесь насіннячко, зілля, а тоді й мій буквар та батькову сокиру. Ще розглянулася по хаті, зняла зі стіни образ святий і довго-довго дивилась на нього. Думаю, для чого це все?

— Чи там буде наша школа? — питаю, а мати мені на те: «Де будемо ми, там буде наша школа, хліб і церква».

Пустились ми в дорогу, в незнаний світ. Мінялись люди, мова й краєвиди. А ми все їдемо та їдемо. Їдемо за сонцем, а потім сонце за нами, і так день за днем, до самого моря. А море як море. Зразу воно було лагідне, привітне, а потім немов сказилось: кїдало кораблем, мов тріскою. Думалось, що вже ніколи не побачимо його берегів.

Аж одного ранку виплило сонце з моря, озолотило свіжі береги. Люди вийшли на палубу. «Оце вам, діти, нова земля, — сказав батько. — Радійте й моліться, що врешті ступимо на сушу, почуємо ґрунт під ногами...»

Пересіли ми на залізницю, і далі — в дорогу. Назустріч нам вибігали скелі, озера й ліси. Зупинились ми у великому місті Вінніпезі. Гарне місто. Крамниці, крамниці! А за вікнами крамниць — усе, чого душа забажає. Ой, щоб

залишитись нам тут, — думаємо, — але не для нас це місто. А мама каже: «Повезуть нас туди, куди ще й дороги нема».

Пересідаємо на возі. Їдемо та й їдемо. «Де ж це та наша земля?» — питаємо, та ніхто нам нічого не каже. Сидить мати на скрині сумна, як осінь. І нам, малюкам, уже не весело. Один батько ще тримається: підспівує, посміхається. Два дні ми їхали, а третього під вечір скинули нас із скринєю серед лісу. Посідали ми на скриню, обсіли маму, як курчата квочку, та й плачемо. Нема хати. Пішли дощі. Ночували ми під містком, поки батько викопав землянку. Накрив батько землянку лободою. «Збудуй хату з лободи, а в чужую не веди», — підспівував батько.

А потім узялись ми за працю: корчували ліс, робили грядку. На цій грядці сходило нам сонце — зійшло й жито.

— А тепер — добре, — казав нам батько. — Тут ще буде колись місто — в кожній хаті світло й вода.

Воно так і сталося.

— А що далі? — питають діти.

 Буде, діти, те, чого самі захочете. Як будете працювати, то будете й мати. Самовоно не прийде, — каже дядько Андрій, — не забувайте тільки, хто вітає з відкиваші батьки.

- 1. Попрацюйте разом!** Поміркуйте, про які часи йдеться в оповіданні. Хто його дійові особи?
2. Від чийого імені ведеться розповідь?
3. Що в оповіданні сказано про труднощі далекої подорожі до нових земель?
4. Як сприймали переїзд діти, мати, батько?
5. Знайдіть у порадах дядька Андрія слова, що виражають головну думку твору.

 Понад сімдесят років тому відбувалася Друга світова війна. У ній загинули мільйони людей. Було зруйновано багато українських міст, сіл, заводів, шкіл, історичних пам'яток.

Про події цієї страшної війни, Вселюдське лихоліття й перемогу Добра та Людяності написано багато творів, складено чимало пісень, створено велику кількість кінофільмів.

Прочитай спогади письменниці **Тамари КОЛОМІЄЦЬ** про той час, коли Україна вже була звільнена від фашистів, але війна продовжувалась в інших країнах Європи.

ЯЛИНКА МОГО ДИТИНСТВА

Спогади

Мені дев'ять, а братику — другий. Ми чекаємо Нового 1945-го року і сподіваємося, що нарешті закінчиться війна. Я вдома: відкрилися рани на обморожених ногах, і до школи на свято я не дійду.

Війна відкотилася вже далеченько. Ялинкових прикрас — невеличка коробочка від ліків. Треба щось вигадувати. На столі клаптики паперу, ножиці з округлими загнутими кінцями, нитки і жмут житньої соломи. Як мало... Найпростіше — нарізати намисто із соломинок. Трубочки розділити синіми зірочками з обкладинки зошита. Ще можна використати довгі смужки рудого паперу — незадруковані береги довоєнних газет. А тут — о радість! — мама (а вона лікар) приносить папір... із соломи! Писати на ньому незручно, а для вирізування саме те, що треба. Отак і здійснюється моя задумка — прикрасити ялинку звірятами. Нічого, що іграшки соломяного кольору — в моїй уяві вони золоті, як з магазину.

Найперша — кицька. Он сидить, муркоче, слідкуючи за моїми вітівками. Ні, дві кицьки — аркушик складаю вдвоє, мордочка до мордочки, хвостики нарізно, трішки куціші й пишніші, щоб не обірвалися. Далі — білочка. Ні — дві білочки, вгощають одна одну горішками. А ось ведмедик — один, більшенький. Він схожий на мого плюшевого

улюбленця, який загубився на дорогах війни. Ще — і обов'язково — зайчики. Вони зі сніжно-білого паперу, їх ціла вервечка — куці хвостики, вушка вгору, взялися за лапки і танцюють у колі. Для пташók вирізаю крильця та хвостики і прикріплюю до грудочок воску, які мені дала бабуся. Сніжинки, море білюсінських сніжинок і ліхтариків. Ось де є розгулятися фантазії. А ще роблю з паперу мерéживні сіточки, в яких будуть висіти на ялиночці нехитрі ласощі. Ці саморобні прикраси видаються мені справжнім багатством. Легаючи спати, я дивлюся на прикрашене деревце і починаю вигадувати історії, пригоди моїм звірятам. Вони погойдуються, мерехтять і розчиняються в темряві...

Але запах хвої і шелест паперового мережива не полишатиме мене все життя. І досі не згасає моя любов до мистецтва витинанки. Усе життя мене супроводжує КАЗКА — не подарована, не куплена, а створена власними руками та уявою.

1. Про які часи згадує поетеса? Як їй вдалося прикрасити ялинку?
2. Що в її спогадах тебе здивувало, схвилювало?
3. **Поміркуйте разом** над змістом останнього речення спогадів поетеси.
4. Які казки, що вийшли з-під пера Тамари Опанасівни, ви можете назвати?
5. Розкажіть про улюблену ялинкову прикрасу вашої родини.

ЯК ДАВНО В УКРАЇНІ З'ЯВИВСЯ ЖОВТО-БЛАКИТНИЙ ПРАПОР?

Жовто-блакитне знамено — це національний символ нашої держави.

З давніх-давен стяг був святинєю, без нього військо не рушало в похід, не вступало в бій. Захопити стяг ворога — означало отримати перемогу.

Учені вважають, що форми прапорів, зображення на них та їхній колір залишалися незмінними упродовж тривалого часу — поки зберігалася стара народна віра. Так, ще до прийняття християнства для Київської Русі були символічними синій та жовтий кольори... Пізніше ці кольори зустрічаються в гербах західних українських земель, на знаменах українських козаків, у козацькому та гайдамацькому одязі.

Прапори виготовляються, як правило, відповідно до кольорів герба тієї чи іншої країни. Ці самі кольори присутні в гербах губерній, міст. Так, зі 104 гербів українських міст у 18–19 століттях у 86 трапляється жовтий колір, у 51 — блакитний.

Вважається, що в гербах блакитна барва означає чесність, вірність, бездоганність, а також пов'язана з небом, повітрям. Золото уособлює могутність, силу, багатство, постійність, шляхетність, віру, справедливість, милосердя, окрім того, воно символізує сонце.

28 січня 1992 року Верховна Рада прийняла постанову про Державний прапор України. Ним став прямокутний стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг: верхня — синього кольору, а нижня — жовтого. Кольори прапора мають відбивати блакитне небо над золотими ланами пшениці — бо символами нашої країни є чисте небо і пшенична нива.

З дитячої енциклопедії «Світ моєї України»

1. Розкажи, що ти дізнався про історію нашого Державного прапора. Що символізують його кольори?
2. Коли Верховна Рада прийняла постанову про Державний прапор України?
3. Добери слова, близькі за значенням, до слова *прапор*.

Листівка до Дня незалежності України

19 лютого 1992 року Верховна Рада України затвердила як малий Державний герб України золотий тризуб на синьому полі.

Коли образ тризуба з'явився в наших предків, однозначної відповіді історики не мають, бо цей час дуже віддалений від нас. Є різні легенди і тлумачення щодо цього. Наприклад, що це образ дерева життя, оберіг, образ божественного птаха, символ єднання, мудрості, знання і любові.

Усе це підтверджує глибоке історичне коріння українського народу.

Будьте дослідниками! Дізнайтеся, чи має герб ваше селище, місто. Що на ньому зображено?

Дмитро Павличко

НАШ ПРАПОР

Небеса блакитні
сяють з глибини,
а пшеничні й житні
мерехтять лани.

Образ цей не блідне,
хоч минуть жнива.
Це знамено рідне —
злото й синява́.

Прапор наш, як літо,
в сонці майорить —
по долині жито,
по горі блакить.

1. З яким почуттям поет говорить про прапор?
2. Знайди у вірші порівняння. Що вони передають?
3. Які слова створюють урочистий настрій твору?
4. Вивчи вірш напам'ять.

Наталія Пóклад

ГІМН

Слова палкі,
мелодія врочиста,
Державний гімн
ми знаємо усі.
Для кожного села,
містечка, міста —
це клич один
з мільйонів голосів.

Це наша клятва,
заповідь священна,
хай чують
друзі й вороги,
що Україна вічна
незнищенна,
від неї ясне світло
навкруги.

**Знай і шануй
державні символи України!**

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Який вірш про історію наших предків-слов'ян ти прочитав? Хто його автор?
- Ким був Нестор Літописець? Що він написав?
- Кого визволяв з неволі козак Голота?
- Коли в Україні з'явився жовто-блакитний прапор?

Розумію, можу пояснити...

- Як ти зрозумів заповідь князя Ярослава своїм синам?
- Чому Чернігів називають містом легенд?
- Чому місто Львів має таку назву?
- Який образ передають рядки: «Прапор наш, як літо, в сонці майорить — по долині жито, по горі блакить»?

Умію...

- Чи є серед прочитаних твори з науковою інформацією? Назви їх. Хто їх написав?
- Визначити послідовність і тривалість подій в оповіданні «Козак Голота» Марії Пригари.
- Якими новими словами поповнився твій словник?
- Про яку найважливішу сторінку з історії нашого народу можеш коротко розповісти?
- Розказати напам'ять вірш Дмитра Павличка «Наш прапор».

Висловлюю своє ставлення, почуття...

Доповни речення.

- Мене здивувало те, що
- Я не знав раніше, що
- Хочу дізнатися більше про
- Викликає захоплення образ

Повість — прозаїчний твір, більший за обсягом, ніж оповідання, у якому зображено кілька подій із життя літературних героїв.

Порівняння — художній засіб, що полягає в зіставленні чи протиставленні одного предмета або явища з іншим для того, щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати його.

Прислів'я — короткі влучні народні вислови повчального характеру, часто римовані.

Притча — невелике усне оповідання повчального характеру про якусь життєву пригоду, що утворює перемогу добра, справедливості.

Псевдонім — вигадане ім'я або прізвище, яким користується автор замість справжнього власного прізвища.

Ріма — суголосне закінчення слів у віршованих рядках.

Скоромівка — жартівливий вислів, складений із важких для швидкої вимови слів.

Титульна сторінка — перша сторінка книги, на якій зазначено: прізвище автора, назва книги, місто, рік видання, видавництво. Слово *титул* походить з латинської мови й означає — «назва».

Форзац — аркуш паперу, який з'єднує основну частину книги з обкладинкою.

Шрифт — форма написання літер, цифр.

Хрестоматія — книга для читання, у якій зібрано тексти з певного предмета чи теми.

Відповіді на загадки:

бурулька; вода; Місяць; ніч;
туман і Сонце; капуста;
блискавка; вітер; дощ;
картопля (с. 22).

При оформленні підручника використано репродукції художніх робіт відомих українських художників: *Павла Волика, Костя Лавра, Марії Приймаченко, Василя Чебанника.*

ЗМІСТ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

ІЗ СКАРБНИЦІ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

За Софією Грицою. Наші джерела 5

ПОБУТОВІ КАЗКИ

Мудра дівчина (*Українська народна казка*) 6

ПРИТЧІ

Без труда нема плода (*Народна притча*) 12

У пригоді (*Народна притча*). Записала *Олена Пчілка* 13

НАРОДНІ ЛЕГЕНДИ

Хліб і золото 14

Місто Сміла 15

НАРОДНІ ПІСНІ

Стоїть явір над водою (*Українська народна пісня*) 16

Котився віночок по полю (*Українська народна пісня*) 17

НАРОДНІ УСМІШКИ

Швачка. Син та мати. Записав *Борис Грінченко* 18

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Українські народні прислів'я 19

Прислів'я народів світу 20

Скоромовки 21

Загадки 21

Галина Кирпа. Мова моя 22

Перевір свої досягнення 23

РОЗДІЛ ДРУГИЙ.

ЩО БУЛО НА ПОЧАТКУ СВІТУ

Створення світу 25

Ольга Бондарук. Міфи про створення світу та людей 26

Дедал та Ікар. Переказала *Катерина Гловацька* 28

Як ще не було початку світа... (*Українська народна обрядова пісня*). Записала *Євгенія Ярошинська* 31

За *Сергієм Плачиндою*. Гнів Перуна 32

Перевір свої досягнення 35

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.**СТОРИНКАМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

<i>Олександр Олесь. Наші предки — слов'яни</i>	37
<i>Ярослав Мудрий</i>	39
<i>Іван Крип'якевич. Книги за княжих часів</i>	42
<i>Дмитро Білоус. У назвах міст і сіл слова</i>	42
<i>Алла Коваль. Місто Чернігів</i>	43
<i>Марія Хоросницька. Звідки в міста назва — Львів</i>	44
<i>Володимир Сосюра. Дзвін шабель</i>	45
<i>Марія Пригара. Козак Голота</i>	45
<i>Іван Гнатюк. Козацький дуб</i>	50
<i>Іван Боднарчук. На новій землі</i>	52
<i>Тамара Коломієць. Ялинка мого дитинства (Спогади)</i>	54
<i>Як давно в Україні з'явився жовто-блакитний прапор?</i>	56
<i>Дмитро Павличко. Наш прапор</i>	58
<i>Наталка Поклад. Гімн</i>	58
Перевір свої досягнення	59

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ.**ЯК НЕ ЛЮБИТЬ ТОЙ КРАЙ...**

<i>Володимир Сосюра. Як не любить той край</i>	61
<i>Ліна Костенко. Усе моє, все зветься Україна</i> ...	61
<i>Василь Сухомлинський. Восени пахне яблуками</i>	62
<i>Олександр Олесь. Степ</i>	64
<i>Марко Вовчок. Літній ранок</i>	65
<i>Михайло Коцюбинський. Літній день</i>	65
<i>Надія Кир'ян. Євшан</i>	66
<i>Григор Тютюнник. Ласочка</i>	67
<i>Тетяна Кара-Васильєва. Співуча глина (Скорочено)</i>	71
<i>Володимир Лучук. Скільки річок в Україні?</i>	73
<i>Степан Жупанин. Загадка-добавлянка</i>	74
<i>Ліна Костенко. Я хочу на озеро Світязь</i>	74
<i>Василь Сухомлинський. Не забувай про джерело</i>	75
<i>Анатолій Качан. Летючий корабель</i>	77
Перевір свої досягнення	78

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ.**ВИДАТНІ УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ****Тарас ШЕВЧЕНКО**

<i>Про себе</i>	81
<i>Вітер віє-повіває</i>	84
<i>Вітер з гаєм розмовляє</i>	85
<i>Реве та стогне Дніпр широкий</i>	85
<i>Музей «Заповіту» Тараса Григоровича Шевченка в Переяславі</i>	86

Іван ФРАНКО

<i>Роман Завадович. Поет-Каменяр (Скорочено)</i>	89
<i>Іван Франко. Дивувалась зима</i>	91
<i>Дрімають села</i>	91
<i>Лисичка-кума</i>	92

Леся УКРАЇНКА

<i>Микола Олійник. Леся (Уривок із повісті)</i>	98
<i>Леся Українка. Конвалія (Уривок)</i>	101
<i>Давня весна</i>	102
<i>Біда навчить</i>	103

Павло ТИЧИНА

<i>Де не глянь — колоски (Уривок із вірша «Де тополя росте»)</i>	110
<i>Хор лісових дзвіночків</i>	111
<i>Сонце і дим</i>	112

Максим РИЛЬСЬКИЙ

<i>Дитинство</i>	113
<i>Ким хочеш бути, хлопчику, в житті?</i>	114
Перевір свої досягнення	115

РОЗДІЛ ШОСТИЙ.**РОЗПОВІДІ ПРО НАС САМИХ**

<i>Езоп. Двоє приятелів і ведмідь</i>	117
<i>Леонід Глібов. Зозуля й Півень</i>	119
<i>Олена Пчілка. Котова наука</i>	122
<i>Неля Шейко-Медведева. Лисиця, що впала з неба (П'єса-казка на 2 дії)</i>	124
Перевір свої досягнення	134

РОЗДІЛ СЬОМИЙ.

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

<i>Ліна Костенко. Затишно дітям в пазусі казок...</i>	135
<i>Олександр Пушкін. Казка про царя Салтана... (Уривки)</i>	137
<i>Ганс Крістіан Андерсен. Гидке каченя (Скорочено)</i>	144
<i>Джанні Родарі. Дорога, що нікуди не вела</i>	151
Перевір свої досягнення	154

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ.

СВІТ ДИТИНСТВА В ЛІТЕРАТУРІ

ЛЮДИНА ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОБРА

<i>Любов Забашта. Сказав мудрець ...</i>	156
<i>Анатолій Костецький.</i>	
<i>Мрія</i>	156
<i>Спішу додому</i>	158
<i>Василь Сухомлинський.</i>	
<i>Не загубив, а знайшов</i>	159
<i>Всеволод Нестайко. Шура і Шурко</i>	161
<i>Марія Чумарна. Казка про друга</i>	166
<i>Всеволод Нестайко. Із сміхом треба бути обережним</i>	171
<i>Галина Малик. Мавпині іменини</i>	171
<i>Грицько Бойко. Консультант</i>	172
<i>Микола Сингаївський. Сміх для всіх</i>	173

У КОЖНОГО Є СПІВУЧА ПІР'ІНКА

<i>Василь Сухомлинський. Співуча пір'інка</i>	174
<i>Ганна Чубач. Найрідніші голоси</i>	175
<i>Степан Жупанин. Намалюю вітер</i>	176
<i>Ліна Костенко. Якщо не можеш вітер змалювати</i>	176
<i>Олександр Єфімов. Тут усе є</i>	177
<i>Емілія Саталкіна. Кожний знає своє діло</i>	178
<i>Володимир Рутківський. Як складають вірші</i>	179
<i>Микола Сингаївський. Дощ із краплі починається</i>	184
Перевір свої досягнення	185
Словничок читача	186